

Paasikivi-Kekkonen-linjens kulturdiplomati

Louis Clerc, *Cultural Diplomacy in Cold War Finland. Identity, Geopolitics and the Welfare State*, Palgrave Macmillan Series in Global Public Diplomacy, 258 s., Palgrave Macmillan 2023.

”KANSAKUNTA EI OLLUT RÄHMÄLLÄÄN ITÄÄN – sitä olivat vain sen poliittiset valiot” är ett av Max Jakobsons bevingade uttryck som han kläckte i *Helsingin Sanomat* 1991, endast några månader innan Sovjetunionen till sist upplöstes i december samma år.¹ Jakobson ansåg att folket alltid hade lyckats hålla sig nyktert till och på arm-längds avstånd från Sovjetunionen. Utöver att Finland aldrig politiskt blivit förpassat till rollen som en av Sovjetunionens satellitstater förblev landet kulturellt en del av väst. I merparten av finländska hem läste man amerikanska serietidningar och lyssnade på brittisk popmusik, trots att omfattande förutsättningar för ett kulturellt närmande till Sovjetunionen byggts upp som en del av landets utrikespolitik. Detta är något som Louis Clerc belyser i sin nyutkomna syntes om kalla krigets finländska kulturdiplomati, *Cultural Diplomacy in Cold War Finland. Identity, Geopolitics and the Welfare State*.

Boken är en välkommen översikt över den statliga kulturdiplomati som bedrevs åren 1945–1975. En stor del av forskningen om Finlands internationella kulturkontakter under tidsperioden har, med vissa lysande undantag som författaren lyfter fram, koncentrerat sig på relationerna med Sovjetunionen, medan kontakterna västerut fått mindre uppmärksamhet. Clerc framhåller på ett övertygande sätt hur kulturdiplomati användes i början av kalla kriget framför allt för att framhålla Finlands särställning i den nya världsordning som så småningom tog form efter andra världskriget. I detta projekt spelade kontakterna både väster- och österut en viktig roll.

Huvudfrågorna i Clercs undersökning är vilken roll kulturdiplomatin spelade för de finländska utrikespolitiska aktörerna och hur kulturdiplomatin förändrades från andra världskrigets slut till OSSE-konferensen i Helsingfors 1975. *Cultural Diplomacy in Cold War Finland* är en kompakt bok som är indelad i fyra delar. I den första delen (kapitel 2) utforskas

1. Skribentens översättning: ”Det var inte nationen som fjäskade för öst – endast dess politiska elit”, *Helsingin Sanomat* 4.9.1991.

hur kulturdiplomatin utformades av de olika aktörerna. Den andra delen (kapitel 3) bjuder på en djupdykning i de olika organisationer, institutioner och representanter som uppstod för att förverkliga landets kulturdiplomati, medan de två sista delarna (kapitlen 4–5) reserveras för en analys av kulturdiplomatiens praktik.

I boken koncentrerar sig Clerc på den statligt ledda kulturdiplomatin, och källunderlaget har därför begränsats till utrikes- och undervisningsministeriets arkiv. Därutöver har han flitigt använt speciellt de omfattande privatarkiven av undervisningsministeriets långvarige kanslichef Jaakko Numminen och samma ministeriums långvarige chef för internationella ärenden Kalervo Siikala. Avgränsningen till endast utrikes- och undervisningsministeriet, som trots att de var de viktigaste ingalunda var ensamma aktörer inom de internationella kulturrelationerna, försvaras med den stora mängd material som dessa två arkiv innehåller. Man kan också tänka sig att ett bredare källunderlag knappast markant skulle ha ändrat på den helhetsbild som författaren målar upp utgående från dessa två utgångspunkter.

Efter vapenstillståndsavtalet 1944 gick landets kulturdiplomati långt ut på att förbättra Finlandsbilden utomlands. Bilden av Finland som Hitlers bundsförvant måste avpolletteras och bilden av det demokratiska civilisationslandet återintroduceras. Uppgiften innehades av en liten grupp tjänstemän som arbetade med knappa resurser, och verksamheten leddes av olika tillfälliga kommittéer och grupperingar. Den officiella statliga kulturdiplomatin riktades till en början framför allt västerut. Detta berodde inte minst på att en stor del av de centrala aktörerna inom fältet hade varit aktiva redan under mellankrigstiden, då kulturdiplomatin i högsta grad riktat sig västerut, och på att man i det förändrade läget fortsatte på det tidigare utstakade spåret. Kulturrelationerna utgjorde också till en början ett av de få tillgängliga redskap som kretsen kring president J. K. Paasikivi hade till sitt förfogande i sin strävan att bygga förtroliga relationer med både väst och öst. Arvet från andra världskriget försvårade dock kultursamarbetet framför allt i nordiska sammanhang där Danmark och Norge hade svårt att glömma Finlands allians med Tyskland under kriget.

Året 1956 kom inte att bli en vattendelare för Finlands kulturdiplomati enbart på grund av skiftet från Paasikivi till Urho Kekkonen på presidentposten, utan även på grund av landets inträde i UNESCO senare samma år. Inträdet i Förenta nationernas gemenskap föranledde en utvidgning, professionalisering, institutionalisering och en bättre finansierad kulturdiplomati. Ännu under 1950-talet hade huvudansvaret för kulturkontakt-erna och kulturarbetet oftast burits av Finlands ordinarie representanter utomlands – främst av pressattachéer men i vissa fall av ambassadörerna själva. Mot mitten av 1960-talet förflyttades en stor del av ansvaret från utrikesministeriet över till övriga ministerier, i första hand undervisnings-

ministeriet. Detta betydde också att fältet samtidigt professionaliserades när personer med den tekniska kunskapen allt oftare började handlägga ärendena.

Under Kekkonens presidentperiod kom kulturdiplomatien att få en förnyad roll i och med landets politisk-ekonomiska närmande till Sovjetunionen. Kulturen och vetenskapen blev nu medel för framför allt aktörer inom utrikesförvaltningen att särskilja Finland från de östeuropeiska satellitstaterna inför en västerländsk publik. Efter Stalins död öppnade samtidigt också de interna reformerna i Sovjetunionen dörren för fördjupade kulturkontakter österut. Här kom speciellt Samfundet Finland-Sovjetunionen att spela en nyckelroll. Även om organisationen formellt var icke-statlig var den beroende av statlig finansiering. I allmänhet krävde landets utrikespolitiska linje att statliga initiativ skapades för att få i gång kulturellt och vetenskapligt samarbete med Sovjetunionen eftersom okonventionella kontakter i hög grad saknades från tidigare årtionden. Clerc understryker också att kulturförbindelserna med Sovjetunionen alltid förblev politiska till sin natur, med olika grader av övertygelse, och att de flesta av de uppriktiga kulturkontakterna fortfarande knöts åt motsatt håll. Författaren pekar också på hur landets officiella neutralitetslinje på 1960-talet blev en självklar del av den Finlandsbild som man försökte introducera i utlandet. Vid övergången till 1970-talet omformades bilden ännu av en ny generation mot en brobyggarroll och en strävan att överkomma kalla krigets dikotomi mellan öst och väst. Galjonsfiguren för denna Finlandsbild blev OSSE-konferensen 1975.

Finlands kulturdiplomati byggdes under kalla kriget i hög grad på slumpmässig verksamhet och tillfälligheter där personliga övertygelser, tidigare nätverk och historiska samband spelade en avgörande roll. Clerc vill speciellt betona denna aspekt under en tidsperiod som ofta betraktas genom kalla krigets tudelade glasögon. Orsakerna till att kulturkontakter knöts till exempel till Ungern eller Estland hade inget eller mycket lite att göra med ett närmande till Sovjetsfären, utan berodde främst på de språkliga banden. Likaså knöts kontakter till Frankrike endast delvis av den orsak att dessa uppfattades som en politiskt mindre riskabel port västerut än ett kulturellt närmande till de anglo-amerikanska länderna. Den främsta orsaken till kontakternas fördjupande var snarare de tidigare starka frankofila sentimenten bland ledande beslutsfattare.

Trots att kommunisterna vann ett visst utrymme i det offentliga rummet under tidsperioden påminner Clerc om att de flesta personerna inom statsförvaltningen förblev skeptiskt inställda till Sovjetunionen, vilket också starkt präglade kulturdiplomatien. Det var också framför allt europeisk högkultur som fortfarande värdesattes i de statligt understödda kulturkontakterna och i främjandet av Finlandsbild. I denna fråga kunde

konservativa ministerieanställda av det gamla gardet, socialdemokrater som undertecknade rörelsens civiliseringsprojekt och Nya vänsterns kulturkämpar, göra gemensam sak i sin strävan att motarbeta kommersiell amerikansk populärkultur, som av samtliga betraktades underlägsen europeisk högkultur.

Genom verket löper tre röda trådar till vilka utvecklingen av landets kulturdiplomati huvudsakligen knyts. Dessa är slutet på andra världskriget, kalla kriget och uppbyggandet av välfärdsstaten. Inom dessa ramar är det absolut intressantaste den sammankoppling som författaren gör mellan välfärdsstatens uppkomst och utvecklingen av landets kulturdiplomati. Kulturen började, jämsides med andra fundament, ses som en väsentlig del av välfärdsstaten från och med slutet av 1950-talet. Således fick också de internationella kulturkontakterna en allt viktigare roll. Till saken hör att man värnade om just de internationella kontakterna eftersom dessa passade in i etoset om den moderniserande välfärdsstaten där det internationella och det moderna sågs som två sidor av samma mynt. Sambandet mellan kulturen och välfärdsstaten hade av författaren gärna fått utvecklas ännu mera. Av de tre aspekterna som lyfts fram i verkets undertitel ges identiteten och geopolitiken betydligt större utrymme.

Verkets tematiska indelning gör att förändringarna i statens kulturdiplomati över tid ibland blir svåra att urskilja och de olika tidsperioderna glider in i varandra. Speciellt för en läsare som inte är insatt i periodens politiska historia kan det stundvis vara svårt att följa med författaren i svängarna. Indelningen i de tematiska helheterna beror antagligen på att de olika delarna ska kunna fungera som fristående helheter. Detta intryck förstärks av att varje kapitel är försett med en separat bibliografi. Tillvägagångssättet leder dock till en del upprepningar för den som åtar sig att läsa hela boken från pärm till pärm.

Bokens kanske allra främsta styrka är sättet på vilket författaren för fram de individuella aktörernas påverkan på den diplomatiska praktiken och utformandet av kulturdiplomatien. Ett intressant exempel är teaterdirektören Arvi Kivimaa som tidigare gjort sig känd som sympatisör till nationalsocialismen och som under kriget arbetade som en kugge i Finlands krigspropaganda. Trots detta kunde Kivimaa uppfinna sig själv på nytt som en förkämpe för den nya Finlandsbilden genom UNESCO där hans kamp mot en upplevd dekadent samtidskultur och kommunism kunde fortsätta med nya förtecken. På grund av fokuset på personerna bakom kulturdiplomatien är det synd att de återkommande gestalterna Numminens och Siikalas inverkan och idésammanhang inte analyseras fokuserat. Analysen finns där, men kräver att läsaren anstränger sig för att pussla ihop de genom verket utströdda bitar som behandlar Numminens och Siikalas roll i Finlands efterkrigstida kulturdiplomati. Verkets cen-

trala tes är att kulturdiplomatin och de internationella kulturkontakterna inte utgjorde ett undantag i Finlands utrikespolitik åren 1945–1975. De var arenor, bland andra, där Paasikivi-Kekkonen-tidens utrikespolitiska linje drevs. För landets utrikespolitiska ledning utgjorde kulturen en sfär där man samtidigt kunde återuppbygga relationer västerut och knyta nya kontakter österut. Kulturen spelade en speciell roll i just denna bemärkelse eftersom den ofta kunde flyga under radarn. Sovjetunionens ledare kunde tolerera att deras nordvästra grannland närmade sig väst på det för dem mindre viktiga kulturella planet. Samtidigt kunde också Finland med större säkerhetskänsla knyta kulturella band med Sovjetunionen, eftersom dessa inte var potentiellt lika ödesdigra som politiskt-militära band. För att återknyta till inledningen förblev en stor del av kulturdiplomatin västvriden, trots toppstyrda kalibrerade försök att skapa ett kulturellt samarbete med sovjetsfären. *Cultural Diplomacy in Cold War Finland* är en tankeväckande översikt över Finlands kulturdiplomati under första delen av kalla kriget och är samtidigt en fallstudie för en internationell publik. Boken är även en given utgångspunkt för framtida studier som tar sig an uppgiften att fördjupa sig i det mycket breda fält som den finländska kulturdiplomatin utgör.

Sebastian Lindberg